

כג. בין נחמיה למרדכי

על ההשוואה המבוקשת

אין לאל ידינו להוכיח זיקה ישירה בין סיפורי מגילת אסתר ומעשי נחמיה, ובוודאי שלא נוכל לטעון כי מחבר היצירה האחת הציץ בחברתה ויצר את יצירתו. יותר מכך, יש יותר משמץ של יוהרה בניסיון לקבוע את מקורות השראתו של מחבר הכותב ספר דתי, שאינו מוכר לנו באופן חד משמעי. ובכל זאת, נקודות הדמיון בין שני הספרים קוראות למחשבה, וקשה להימנע מלפרש את שני הספרים בפירושו השוואתי. השוואתם זה לזה, הוראה ספרותית היא, שננסחה כך – נוכחות של כל אחד מגיבורי שני הספרים במבנה העומק של חברו. ננסה להפוך מעט בסוגיה זו ולבחון לאן תובילנו ההשוואה המבוקשת.

מרדכי ונחמיה בממסד הפרסי

שני הסיפורים פותחים בשושן הבירה: "בימים ההם כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו אשר בשושן הבירה" (א,ב) באסתר, ונחמיה: "ואני הייתי בשושן הבירה" (נחמיה א,א). דומה שמעבר להטעמת העובדה ההיסטורית, כי שושן הייתה בירת מלכי פרס ומדי בימי אחשורוש וארתחשטא,¹ חבוי כאן דבר נוסף – רצון לצייר זירה דומה לשני המאורעות הפותחים את שני הספרים. שושן איננה רק עיר, היא 'עולם', וכבר בשלב המוקדם הזה עשוי הקורא המודע לשושן של מגילת אסתר לתהות מה תבשר שושן של נחמיה, ולהפך למי שבחר לפתוח בספר נחמיה.

מכיוון שענייננו בהשוואת שני האישים נניח לשעה למהלך הרגיל של עלילת שני הספרים ונבחן את תפקידיהם בממסד הפרסי. מרדכי מצויר בתחילה כאיש יהודי: "איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי" (ב,ה), אחר כך כשר: "ומרדכי ישב בשער המלך" (ב,ט),² בהמשך מתוארת עלייתו: "ויאמר המלך להמן מהר קח את הלבוש ואת הסוס

1 שושן הייתה בירת עילם. זכרה כעיר עילמית בא בחיאור יהודיה שכתנו עילמיים (עזרא ד,ט). באמפריה הפרסית הייתה אחת מארבע ערי הבירה, אך מעמדה עלה על זה של חברותיה. סייעו לכך היותה עיר החורף של מלכי פרס, עניין הקשור לאקלימה החם, ומקומה במרכז האמפריה.

2 ישב בשער המלך הוא שר בעקבות: "ודניאל בתרע מלכה" (דניאל ב,ט).

כאשר דברת ועשה כן למרדכי היהודי היושב בשער המלך" (ו,י), ולבסוף הגיע לשיא: "כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשוורוש" (י,ג).

גם נחמיה, כך מתברר במהלך העלילה, שרת כשר אצל המלך: "ואני הייתי משקה למלך. ויהי בחדש ניסן שנת עשרים לארתחשסתא המלך יין לפניו ואשא את היין ואתנה למלך" (נחמיה ב,א). והנה, מעמדו משתנה. איננו יודעים לבטח מה נעלה על מה – האם מעמדו כשר המשקים או מעמדו כפחה בארץ ישראל, ויש פנים לכאן ולכאן,³ אך עצם השינוי ברור לגמרי. נחמיה היה פחה בארץ יהודה: "גם מיום אשר צוה אותי להיות פחה בארץ יהודה משנת עשרים ועד שנת שלשים ושתיים לארתחשסתא המלך שנים שתיים עשרה ואני ואחי לחם הפחה לא אכלתי" (נחמיה ה,יד). ותואר כבוד לו זכה: "ויאמר נחמיה הוא התרשטא ועזרא הכהן" (נחמיה ח,ט).⁴

אם בשרים עסקינן, מעניין לבחון את מעמדו אצל המלכים אדוניהם. מעמדו של אחשוורוש כחורף גורלות של יחידים ועמים עולה במישורין ממגילת אסתר. גחמותיו מעוררות אימה ופחד, אך גם ארתחשסתא מצויר כשליט כל יכול. בתפילתו מציין נחמיה: "אנא אֲדֹנָי תהי נא אזנך קשבת אל תפלת עברך ואל תפלת עבדיך החפצים ליראה את שמך והצליחה נא לעבדך היום ותנהו לרחמים לפני האיש הזה" (נחמיה א,יא). האיש הזה, שאינו אלא ארתחשסתא, אומר נחמיה הנוקט לשון אב קדמון המוצא עצמו תלוי בשליט זה: "ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש" (בראשית מג,יד). האירועים בהמשך מצדיקים את החשש מארתחשסתא: "ואשא את היין ואתנה למלך ולא הייתי רע לפניו. ויאמר לי המלך מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה אין זה כי אם רע לב ואירא הרבה מאד" (נחמיה ב,א-ב).

התלות המוחלטת נמשכת גם כשנתרצה ארתחשסתא: "ויאמר לי המלך והשגל יושבת אצלו עד מתי יהיה מהלכך ומתי תשוב וייתב לפני המלך וישלחני ואתנה לו זמן" (נחמיה ב,ו). תלות זו מלווה אותו גם בשהותו בארץ ישראל. אמנם, לעתים חש הקורא כי הפוליטיקה המקומית שגיבוריה הם סנבלט החורוני, טוביה העבד העמוני וגשם הערבי מתנהלת עצמאית ללא התחשבות מיוחדת ברצון המלך העומד לכאורה מאחורי נחמיה. ואכן, המרחק משפיע, ובכל זאת, הטענה המושמעת בפיהם היא: "וישמע סנבלט החרני וטביה העבד העמוני וגשם הערבי וילעגו לנו ויבזו עלינו ויאמרו מה הדבר הזה אשר אתם

3 שר המשקים הוא כמדומה שר נכבד למדיי בכל היררכיה במקרא. בממלכה האשורית נתפס רבשקה כשר חשוב האחראי על ענייני החצר, ואף השתתף בקרב על ירושלים (יש קשר להיותו דובר יהודית). כך גם שר המשקים בסיפורי יוסף בבראשית. אף שאין בהכרח דמיון בין התרבויות הללו התחושה העולה היא חשיבות התפקיד בעיני המקרא.

4 מצד עניינו 'תרשטא' הוא תואר כבוד לפחה. זרובבל זכה בו (עזרא ב,טג; נחמיה ז,סה; ט). מקורו המדויק איננו ידוע. ראו: אנציקלופדיה מקראית, ח, עמ' 946.

עשים העל המלך אתם מרדים" (נחמיה ב,יט). דברים דומים נשמעו גם באגרת הפתוחה ששיגרו לנחמיה שונאיו: "אתה והיהודים חשבים למרוד על כן אתה בונה החומה ואתה הוה להם למלך" (נחמיה ו,ו). הנה כי כן, צלו של המלך אינו סר, וכשם שמרדכי ואסתר מתפתלים בנתיבות עקלקלות כדי ליישב בין רצון המלך לבין צורכי עמם, נאבק גם נחמיה במאבק דומה, אלא שמאבקו של נחמיה מתנהל בארץ ישראל. נקודת המוצא, מעלה ההשוואה, דומה, אך היעד שונה לגמרי – זה משנה למלך בשושן הבירה וזה פחה בארץ ישראל.

הצום, הנשים והיין

כבואנו להשוות את ענייני שני הספרים ראוי להתייחס למעמדו של מספר אמצעים המשרתים במאבקם של שני האישים למען עמם. כוונתנו לצום, לכוחן של נשים וליין. למותר לציין מה גדולה חשיבותו של הצום במגילת אסתר.⁵ צום זה עומד בסימן של ייאוש וחוסר תקווה: "גם אני ונעתי אצום כן... וכאשר אבדתי אבדתי" (ד,טז). גם נחמיה צם: "ויהי כשמעי את הדברים האלה ישבתי ואבכתי ואתאבלה ימים ואחי צם ומתפלל לפני אלהי השמים" (נחמיה א,ד). חוסר האונים המלווה את ההתמודדות עם התלות במלך הזר בגלות מוביל לצום.

גם היין קשור במישורין בחוליות המרכזיות בשרשרת המתווה את המהלך העניינים בשני הסיפורים. באסתר מופיעים המשתאות הידועים ואצל נחמיה: "ויהי בחדש ניסן שנת עשרים לארתחשסתא המלך יין לפניו ואשא את היין ואתנה למלך ולא הייתי רע לפניו" (נחמיה ב,א). ומכאן הולכת ומתגלגלת עלילת השיבה ארצה. ראוי עוד להוסיף כי ההצלחה במאבק למען העם קשורה בנשים. אשר לאסתר אין צורך לבאר. אך גם בנחמיה מודגש: "ויאמר לי המלך והשגל יושבת אצלו עד מתי יהיה מהלכך ומתי תשוב וייתב לפני המלך וישלחני ואתנה לו זמן" (נחמיה ב,ו). דומה, כי אין זה מקרה שהסכמתו של המלך למעמדו החדש של נחמיה מובעת בפסוק המציין את נוכחותה של השגל! זו קשורה כמדומה בתהליך המוביל להסכמת המלך, וכשם שהאישה הידועה אסתר פועלת לטובת העם, עושה כן גם השגל האלמונית.

נקודות הדמיון הללו מבליטות כמובן את ההבדל התהומי שבין שני הספרים שכל כולו מתמקד בשאלת היחס לארץ ישראל. בעוד שבאסתר אין ארץ ישראל נזכרת כגורם פעיל, משמשת היא ציר שעליו נעה עלילת נחמיה. נקודת המוצא של הספר היא סקרנותו של נחמיה באשר לגורלם של אחיו ביהודה: "ויבא חנני אחד מאחי הוא ואנשים מיהודה ואשאלם על היהודים הפליטה אשר נשארו מן השבי ועל ירושלים" (נחמיה א,ב).

5 ראו גם דיונו בפרק כ"ד.

חשובתם: "הנשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדלה ובחרפה וחומת ירושלים מפְּרָצָת ושעריה נצתו באש" (נחמיה א, ג), הציתה אש גם בלבו של נחמיה והניעה אותו למסע הגדול. בנקודה זו גמלה בלבו ההחלטה ומכאן ואילך עומד הכול בסימן המאבק על ירושלים ויהודה, מאבק שבו מגייס נחמיה תחכום ואומץ, עקשות ועקביות בצד מנהיגות רבת השראה עד לרגע שבו יתקיים: "ותשלם החומה בעשרים וחמשה לאלול לחמשים ושנים יום" (נחמיה ו, ט).

תפיסת אסתר כרקע לנחמיה

מעבר לכל הביטויים לחיבת יהודה וירושלים עולה מתוך השוואת אסתר ונחמיה נקודה עקרונית. נציג עמדה תיאורטית. לו יצויר, כי מגילת אסתר היא מקור היסטורי רגיל, ואין הכוונה לרדן כאן בערכה ההיסטורי הכולל, אלא בזמן שעליו היא מצביעה, ותוך סוג מיוחד של פרשנות המתבסס על השוואת הספרים על פי הדרך שהם מציגים את עצמם. מבחינת גורם הזמן – כאן אחשוורוש וכאן ארתחשסתא. בהשוואה שכזו ניתן להגיע לבטח למסקנה פשוטה – אסתר קדמה לנחמיה! בנקודה זו עולה הרהור טורדני. לו הייתה מגילת אסתר מסתיימת בדאגה ליושבי ציון ייתכן שלא היה כל צורך במסע נחמיה! דומה שמתר לחוק מסקנה זו בהתחשב באופיה של מגילת אסתר. דווקא משום שאין היא נוטה לצייר היסטוריה כפשוטה והצד הספרותי כה בולט בעיצובה,⁶ נודע ערך רב למסקנתה הסופית. ההתעלמות מארץ ישראל המאפיינת אותה אינה יכולה להיות עניין שבמקרה! על רקע ההתעלמות הזו מתברר מצבם הנואש של יהודי ירושלים, שהוביל את נחמיה לבכי, צום ועלייה ארצה.

ההשוואה ליוסף

מהשוואת מרדכי ונחמיה נעבור להשוואה אחרת העומדת כמדומה בבסיס הדמות הגלותית במקרא. אחת ההשוואות המקראיות הידועות היא ההשוואה בין מגילת אסתר לסיפורי יוסף. אין בכוונתנו להידרש כאן לדמיון בתוכן ובסגנון,⁷ אלא להתמקד בשתי נקודות. הראשונה שאלת בניית הזהות.

מותר לראות בבגדו של אדם סימן לזהותו ואמת מידה לשינוי בה. כביכול, 'אמור לי מה בגדך ואומר לך מי אתה'. אצל יוסף הדברים בולטים במיוחד ודומה, כי המקרא בחר לספר את קורותיו ב'שפת הבגדים'. מנקודת מוצא של: "ועשה לו כתנת פסים" (בראשית

6 ראו פרק כ"א.

7 ראו: סיכמו של ג"ח כהן, הפירוש בסדרת דעת מקרא, עמ' 12-14.

לז, ג) המסמלת את מעמדו המיוחד בבית אביו,⁸ משתנה מצבו ל"ויפשיטו את יוסף את כתנתו את כתנת הפסים אשר עליו" (בראשית לז, כג). קשה לטעות במשמעות אריכות הדברים וההדגשות – זהותו של יוסף שונתה כליל. מכאן קצרה הדרך ל"ויטבלו את הכתנת בדם" (בראשית לז, לא) המבשרת את "טרף טרף יוסף" (בראשית לז, לג), המציין את אובדנו כאישיות עצמאית בעיני משפחתו. במצרים עולה יוסף לגדולה אך האירועים סביב "ויעזב בגדו בידה" (בראשית לט, יא) מעבירים אותו לזהות של אסיר. "ויחלף שמלתיו" (בראשית מא, יד) מציין את השלב הבא. ומכאן מובילה הדרך ל"וילבש אתו בגדי שש" (בראשית מא, מב). מנקודת הראות של בגדיו זו היא התחנה האחרונה – גיבוש זהות של שר מצרי משנה למלך מצרים. אגב, אם בבגדים עסקינן יש סמליות בנותנו לאחיו: "לכלם נתן איש חלפות שמלת" (בראשית מה, כב), כביכול, גם את זהותם ביקש לשנות.

גם אצל מרדכי מציין שלב קריעת הבגדים מצב של שבירת זהות: "ויקדע מרדכי את בגדיו וילבש שק ואפר" (ד, א). ומכאן התחלה חדשה: "ויקח המן את הלבוש וילבש את מרדכי" (ו, יא), ובהמשך הולכת ונבנית זהות של שר פרסי רם מעלה משנה למלך פרס מדי: "ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך ברוך וארגמן" (ח, טו). על דרך ההשערה המופלגת נגלה משמעות בעובדה, כי בנחמיה עניין הבגד אינו בא כמעט לידי ביטוי. אכלו הגדול בשומעו את צרת ירושלים אינו מתבטא בקריעת בגדים ואין החלפת בגדים בהשתנות מעמדו לפחה בירושלים. במונחים של דיון זה – זהות יציבה מתחילה ועד תום. ושמה מיטיבה לאפיינו אותה הכרזה: "ואין אני ואחי ונערי ואנשי המשמר אשר אחרי אין אנחנו פִּשְׁטִים בגדינו" (נחמיה ד, יז). אם נזכרו, בגדים בנחמיה הרי זה בהקשר ברור 'אין אנו פושטים בגדינו', הלא דבר הוא!

הבגדים מתקשרים לנקודה השנייה – הנקודה הארץ-ישראלית. הבגד איננו רק סימן לזהות, הוא גם כלי למסתור ותחפושת. מה מסתירים בגדי הפאר של יוסף ומרדכי? יוסף – שר מצרי לכל עניין – מיטיב לדעת, כי לא יוכל להתנער כל חייו מנטל התפקיד הזה. אולם, צוואתו חד משמעית: "וישבע יוסף את בני ישראל לאמר פקד פקד אלהים אתכם והעלתם את עצמתי מזה" (בראשית נ, כה). אם 'הגוף' המסתתר מאחורי הבגד הזה לא יזכה להגיע לארץ ישראל תגענה העצמות המסתתרות בתוככי הגוף. מגילת אסתר לא זכתה לסיום דומה. כה גדול הדמיון ליוסף, ובעניין הזה כה גדול השוני. אין מקבילה לצווי יוסף להעלאת עצמותיו. מרדכי נשאר בשושן!

8 במקרא לבוש בני מלכים: "ועליה כתנת פסים כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולה" (שמואל ב יג, יח), וראו: "כתנתן" (ישעיהו כב, כא).

בנקודה זו מתעוררת השאלה מה עלה בגורלו של מרדכי לאחר שנקבע מעמדו כמשנה למלך? אין המגילה מלמדת מה היו מעשיו ומה פעל למען אחיו במסגרת שגרת תפקידו. אך לגבי יוסף ידועים הדברים גם ידועים. במסגרת תפקידו הוביל הלה לשידוד מערכות כללי במרקם החברתי במצרים ושינה כליל את פניה – התורה מקדישה לכך מקום נרחב (בראשית מז, יג-כו), וההתרשמות הכללית היא כי מדובר כמעין שעבוד: "והיינו עבדים לפרעה" (בראשית מ, כה). ספק אם התורה רואה זאת בחיוב, ואולי יש מקום לראותו כמטרים של השעבוד החמור יותר שאנו היינו 'גיבוריו'! על דרך המליצה החריפה ניתן לראות את סוסי פרעה המשעבד "כל סוס רכב פרעה פרשיו וחילו" (שמות יד, טו) הרודפים אחר ישראל כצאצאיהם של הסוסים שהחריים יוסף בנותנו לעם לחם: "ויתן להם יוסף לחם בסוסים" (בראשית מז, יז). בעקיפין רומזת התורה שהסתייגותה מסוסי מצרים ידועה גם ידועה, היו מעשי יוסף אחד הגורמים לשעבוד. מכאן המסקנה – משנה למלך יהודי למלך נכרי יכול להציל את אחיו שלו, אך לטווח הארוך הוא משתלב במערכת, ויש במעשיו כדי לגרום נזק, ויש בכך רמז גם למרדכי!